

O'ZBEKISTON DAVLAT SAN'AT VA MADANIYAT INSTITUTI
"XALQ HODIYOTI" FAKULTETI
"MUSIQIY-NAZARIY FANLAR" KAFEDRASI

KURS ISH

MAVZU: ODDIY VA XRAMATIK
INTERVALLAR.

Bajardi: "Vokal jamoalariga rahbarlik" yo'nalishi
1-kurs talabasi Anvarov E.

Tekshirdi: Katta o'qituvchi E.Yafasova

2014-TOSHKENT

Reja:

1. Kirish.

2. Asosiy qism.

1. Oddiy intervallar. Diatonik intervallar.

2. Oritirilgan va kamaytirilgan (xromatik) intervallar.
Intervallarning engarmonik tengligi.

3. Intervallarning aylanishi

4. Tarkibli intervallar

5. Ohangdosh (konsonans) va noohangdosh (dissonans)
intervallar

3. Xulosa.

4. Foydalanilgan adabiyotlar.

Kirish.

San'atning eng muhim va keng xalq ommasiga kirib boruvchi turlaridan biri musiqa san'atidir. Unda badiiy mazmun tovushlar (ohang) orqali bayon etiladi va musiqaning o'ziga xos ifoda vositalarini o'zaro bog'lovchi muayyan qoidalarga asoslanadi.

Mazkur qoida va an'analar xalq (fol'klor) hamda mumtoz musiqasining (maqomlar va maqom yo'lidagi kuy va ashulalar) asrlar davomida vujudga kelgan tajribasi natijasida vujudga kelgan. Har qanday musiqani cholg'u sozida ijro etish yoki kuylash uchun musiqaning elementar nazariyasini bilish muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun, mazkur fanni o'qitish dastlab musiqa asarlarini ijro etish va ulardagi mavjud tovush va intervallar munosabatlari borasidagi bilimlarni o'zlashtirishni qamrab oladi.

Har qanday shakl va mazmundagi musiqa rang-barang tarkibiy qismlardan tashkil topadi va musiqa nazariyasi – musiqaning elementar nazariyasi, garmoniya, musiqa asarlari tahlili, polifoniya va cholg'ushunoslik singari bir necha tarmoqlarga ajraladi.

Musiqaning tarkibiy qismlari va ularning o'zaro bog'lanishlari haqidagi materiallar musiqa va uning nazariyasiga oid fanlarda aks yettirilgan. Mazkur fanlarning boshlang'ich kursi musiqaning elementar nazariyasidir.

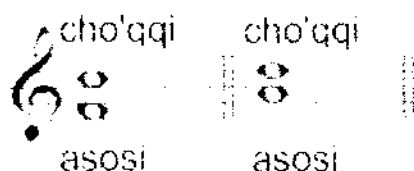
Musiqaning elementar nazariyasi kursi musiqa grammatikasi, musiqaning asosiy unsurlarini va ayniqsa, kuyni o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Ushbu fan doirasida jumladan, musiqiy tovush xususiyatlari, uning nota matnida ifodalanishi texnologiyasi, musiqaning asosiy ifoda vositalari: metr-ritm, lad, garmoniya; ikki tovushning nisbati (interval), uch va undan ortiq tovushlar nisbati (akkord) va ular orqali ifodalanadigan musiqiy mazmun; lad, tonalliklarning musiqiy mazmunni ifodalash imkoniyatlari tahliliy o'rganiladi.

Badiiy obraz musiqa asarlarida o'ziga xos tarzda, ya'ni, ma'lum tovushlar va ohanglar sintezi sifatida aks yettiriladi. Musiqa asarlarida shakl va mazmun bir-birini to'ldiruvchi unsurlar sifatida muhim ahamiyatga egadir.

Oddiy intervallar. Diatonik intervallar

Musiqqa ijrosi jarayonida bir vaqtda yoki birin-ketin eshitilgan ikki tovush qo'shilmasi **interval**¹ deyiladi.

Birin-ketin eshitilgan tovushlar intervali **melodik intervalni** hosil qiladi. Baravariga (bir vaqtda) eshitilgan tovushlar **garmonik intervalni** hosil qiladi. Intervalning pastki tovushi **interval asosi**, yuqori tovushi esa **interval cho'qqisi** deyiladi. Masalan:

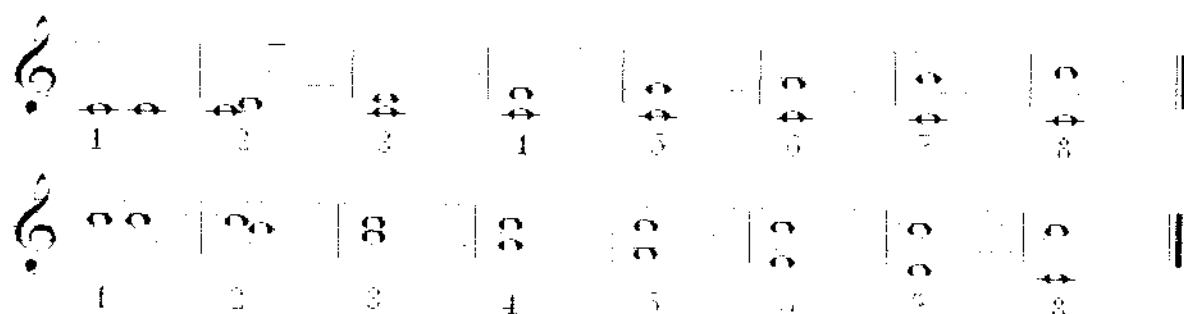
Intervallarning melodik harakatlari vaqtida ko'tariluvchi va pastlashuvchi intervallar hosil bo'ladi. Barcha garmonik intervallar va ko'tariluvchi melodik intervallar asosi (eng pastki tovush) dan yuqoriga qarab o'qiladi. Har bir interval ikki miqdor – son va sifat miqdori bilan aniqlanadi. Intervallarning **son miqdori** deganda tovushlar orasidagi pog'onalar soni tushuniladi.

Intervallarning **sifat miqdori** deganda tovushlar orasidagi masofa tushuniladi. Bir oktava oralig'ida hosil bo'lgan interval **oddiy interval** deyiladi. Hammasi bo'lib 8 ta oddiy interval bor. Intervallar lotin tilida tartibli sonlar bilan nomlanadi. Tartibli sonlar interval yuqori tovushining pastki tovushga nisbatan nechanchi pog'onada turganligini bildiradi. Barcha oddiy intervallar quyidagicha nomlangan:

Prima – 1, birinchi (bir xildagi ikki tovushning unison bo'lib eshitilishi)².

¹ Interval – lotincha *intervallum* so'zidan olingan bo'lib, oraliq, masofa degan ma'noni anglatadi. Ents. muz. slovar'. – M.: BSE. 1959, 89 - b.

Sekunda – 2, ikkinchi; Tertsiya – 3, uchinchi; Kvarta – 4, to'rtinchi; Kvinta – 5, beshinchi; Seksta – 6, oltinchi; Septima – 7, yettinchi; Oktava – 8, sakkizinchi.

Masalan, mi - fa tovushlaridan iborat sekunda intervali yarim tonga teng bo'ladi. Fa - sol tovushlaridan iborat sekunda intervali butun tonga teng bo'ladi va h.k.

Yuqorida keltirilgan misollardan intervallarning sifat miqdori bir turdagi intervallarning xilma-xil bo'lib eshitilishini belgilaydi, degan xulosaga kelish mumkin.

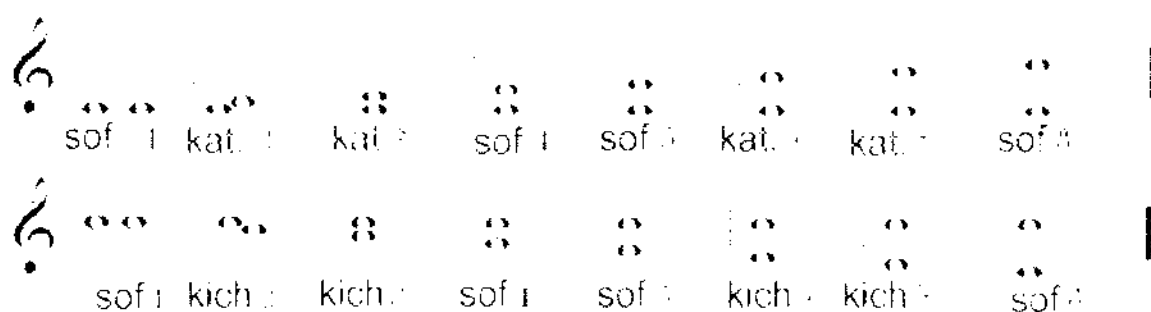
Intervalning sifat miqdorini belgilash uchun: kichik, katta, sof, orttirilgan, kamaytirilgan degan so'zlar ishlatiladi.

Tovushqatorning asosiy pog'onolari orasida, bir oktava oralig'ida quyidagi intervallar hosil bo'ladi:

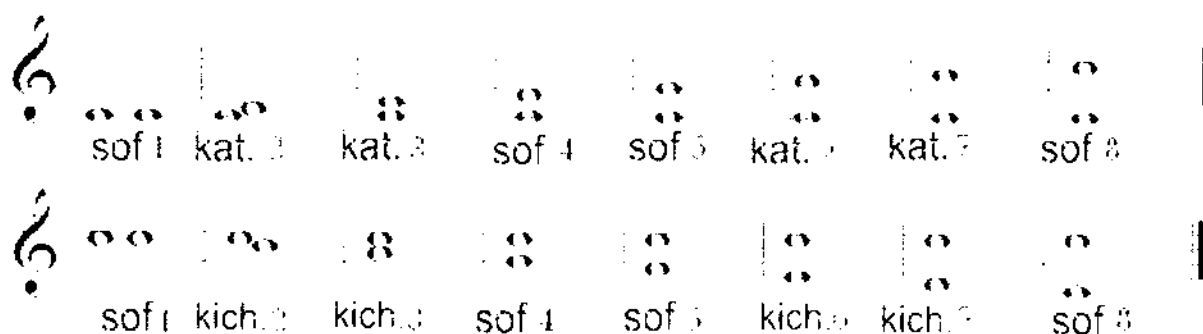
- 1) sof primalar – 0 tonga;
- 2) kichik sekundalar – 0,5 tonga;
- 3) katta sekundalar – 1 tonga;
- 4) kichik tertsiyalar – 1,5 tonga;
- 5) katta tertsiyalar – 2 tonga;
- 6) sof kvartalar – 2,5 tonga;
- 7) orttirilgan kvarta – 3 tonga;

² Unison so'zma - so'z tovushlar birlashuvi demakdir. Unison faqat garmonik interval holatdagi primaga o'xshashdir.

- 8) kamaytirilgan kvinta – 3 tonga;
- 9) sof kvintalar – 3,5 tonga;
- 10) orttirilgan kvinta – 4 tonga;
- 11) kichik sekstalar – 4 tonga;
- 12) katta sekstalar – 4,5 tonga;
- 13) kichik septimalar – 5 tonga;
- 14) katta septimalar – 5,5 tonga;
- 15) sof oktavarlar – 6 tonga teng bo'ladi. Masalan:

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan intervallar **asosiy intervallar** deb aytiladi. Bu intervallar tabiiy major va tabiiy minorning pog'onalari orasida hosil bo'lganligi uchun *diatonik intervallar ham* deyiladi. Barcha diatonik intervallarni istalgan asosiy pog'ona yoki hosila pog'onadan pastga hamda yuqoriga tomon tuzish mumkin:

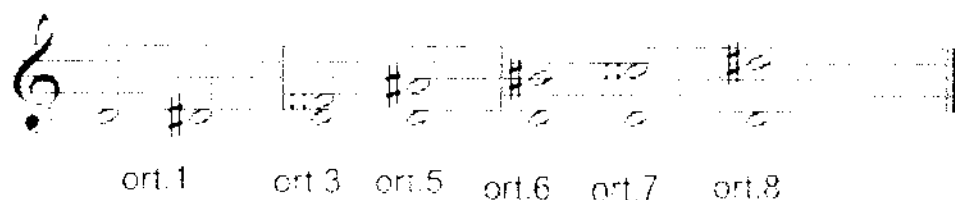

Orttirilgan va kamaytirilgan (xromatik) intervallar. Intervallarning engarmonik tengligi

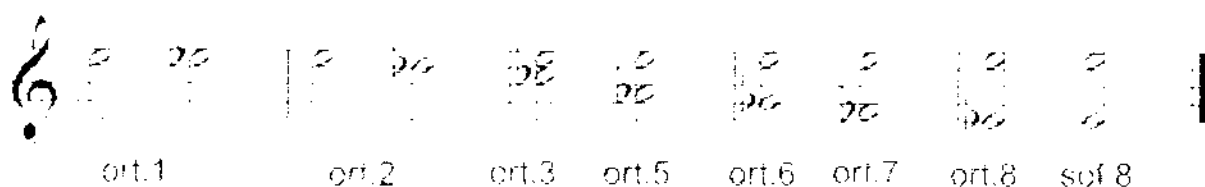
Har bir diatonik interval orttirilishi yoki kamaytirilishi mumkin. Bunga diatonik intervalga kiradigan pog'onalardan birini xromatik yarim tonga pasaytirish yoki ko'tarish yordami bilan erishiladi. Orttirilgan intervallar sof va katta intervallardan, kamaytirilgan intervallar esa sof va kichik intervallardan tuziladi. Faqat sof prima kamaytirilmaydi.

Barcha orttirilgan va kamaytirilgan intervallar **xromatik intervallar** deyiladi. Uch tondan iborat bo'lgan orttirilgan kvarta va kamaytirilgan kvinta intervallarini, bular diatonik intervallar bo'lganligi uchun xromatik intervallar qatoriga qo'shish mumkin emas. Masalan: orttirilgan intervallar:

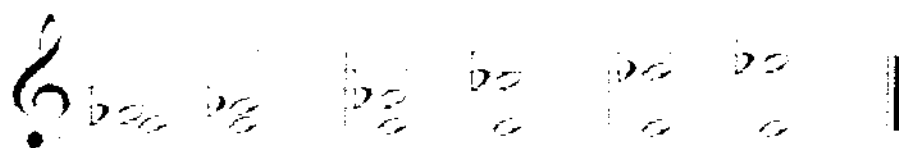
a) eng yuqori pog'ona (cho'qqisi) ning ko'tarilishi natijasida hosil bo'lgan intervallar;

b) pastki pog'ona (asosi) ning pasaytirilishi natijasida hosil bo'lgan intervallar;

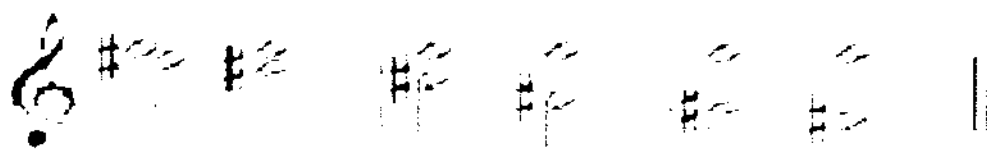

Kamaytirilgan intervallar: a) yuqori pog'ona (cho'qqisi) ning ko'tarilishi natijasida hosil bo'lgan intervallar;

kam.2 kam.3 kam.4 kam.6 kam.7 kam.8

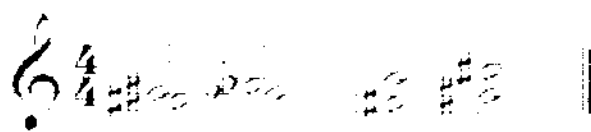
B) pastki pog'ona (asosi) ning pasaytirilishi natijasida hosil bo'lgan intervallar:

kam.2 kam.3 kam.4 kam.6 kam.7 kam.8

Son miqdori turlicha va eshitilishi bir xilda bo'lgan intervallar **engarmonik teng** intervallar deyiladi.

Engarmonik teng intervallar orasida son miqdori bir xil bo'lgan intervallar ham uchraydi, bunday hollarda taqqoslangan intervallardan birortasining ikkala tovushi engarmonik tovushlar bilan almashtiriladi:

kat.2 kat.2 sof.4 sof.4

Yuqoridagi intervallardan tashqari, biror intervalni ikkita xromatik yarim tonga orttirish natijasida ikki marta orttirish va pasaytirish natijasida ikki marta kamaytirilgan intervallar hosil bo'lishi mumkin.

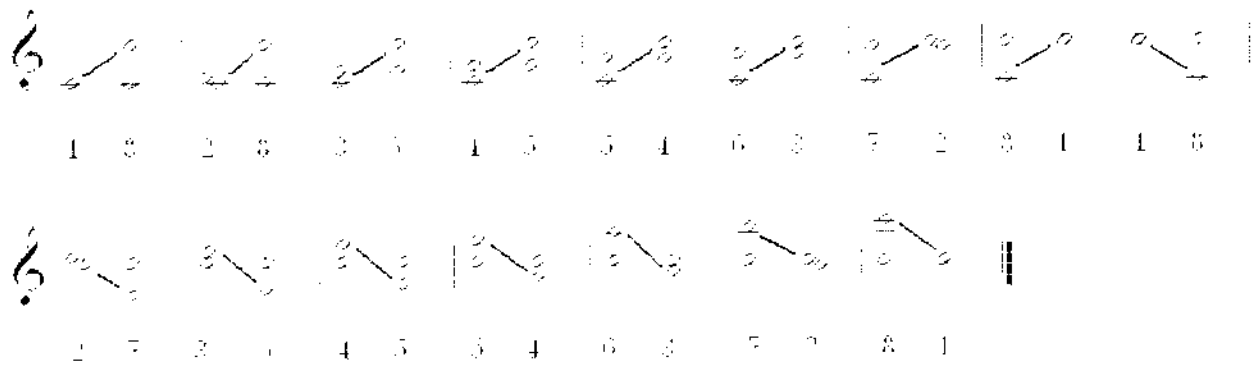
Intervallarning aylanishi

Interval tovushlarining bir joydan ikkinchi joyga ko'chishi natijasida pastki tovush yuqoriga va yuqoridagi tovush pastga joylashadi, bunga **interval aylanishi** deyiladi.

Tovushlarning ko'chishi ikki yo'l bilan amalga oshirilishi mumkin:

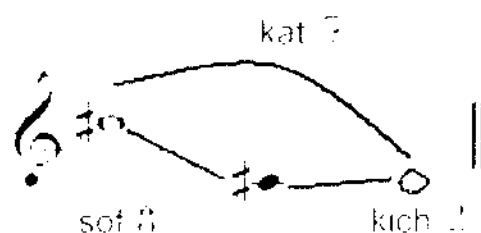
1. Interval asosini (pastki tovushni) bir oktava yuqoriga ko'chirish;
2. Interval cho'qqisini (yuqori tovushni) bir oktava pastga ko'chirish.

Bunday aylanish natijasida yangi interval hosil bo'ladi:

Bunda barcha sof intervallar – sofga, kichik intervallar - kattaga, katta intervallar - kichikka, orttirilgan intervallar - kamaytirilganga, kamaytirilgan intervallar – orttirilganga, ikki marta orttirilgan intervallar – ikki marta kamaytirilgan intervallarga aylanadi va aksincha.

Berilgan biror intervalni pastga tomon tuzish uchun asosiy tovushdan bir oktava pastda joylashgan tovush aniqlanib, undan yuqoriga tomon berilgan interval aylanmasi sanaladi. Masalan, do diyez notasidan pastga tomon katta septima tuzish talab etilganda, quyidagicha tuziladi:

Agar biror interval va uning aylanmasini birlashtirsak, natijada oktava hosil bo'ladi. Shu bois, bir-biriga aylanadigan intervallar sifat miqdorining hajmi hamisha olti tonga teng bo'ladi.

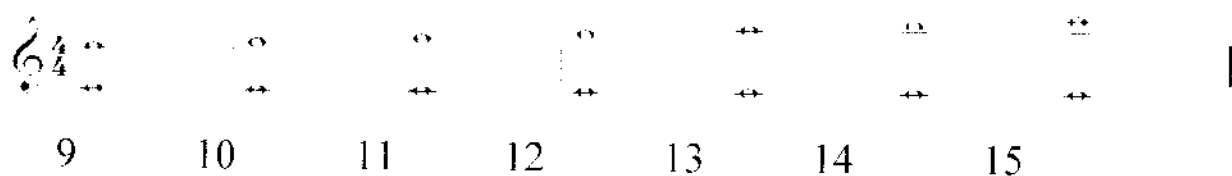
Tarkibli intervallar

Musiqqa amaliyotida oddiy intervallardan tashqari, oralig'i oktavadan keng bo'lgan intervallar ham qo'llaniladi.

Oralg'i bir oktavadan keng bo'lgan intervallarga **tarkibli intervallar** deyiladi. Tarkibli intervallar oddiy intervallarni oktavaga qo'shish yo'li bilan hosil bo'ladi.

Har bir tarkibli interval uning tarkibidagi pog'onalar soniga qarab quyidagi mustaqil nomlar bilan ataladi:

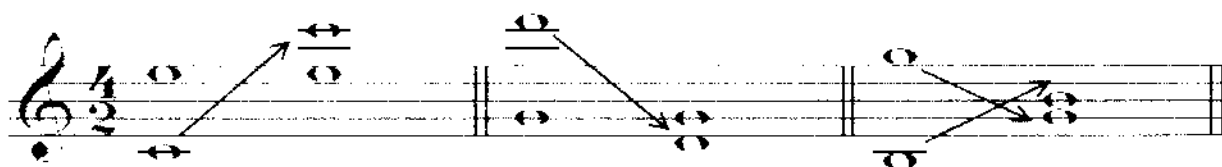
1. Nona – 9, oktava orqali tuzilgan sekunda;
2. Detsima – 10, oktava orqali tuzilgan tertsiya;
3. Undetsima -11, oktava orqali tuzilgan kvarta;
4. Duodetsima – 12, oktava orqali tuzilgan kvinta;
5. Tertsdetsima – 13, oktava orqali tuzilgan seksta;
6. Kvartdetsima – 14, oktava orqali tuzilgan septima;
7. Kvintdetsima -15, oktava orqali tuzilgan oktava.

Tarkibli intervallarning sifat miqdorini belgilash uchun oddiy intervallarda ishlatiladigan sof, katta, kichik, orttirilgan, kamaytirilgan kabi iboralar qo'llaniladi.

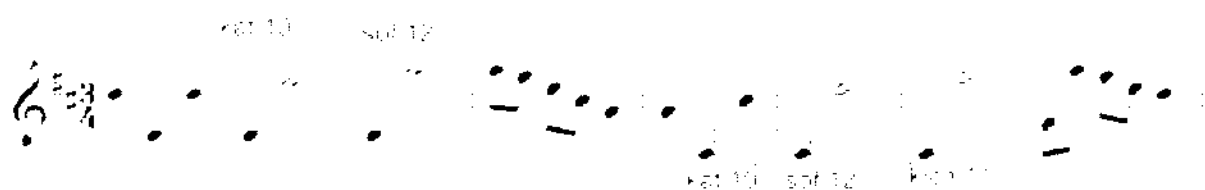
Tarkibli intervallar aylanganda, undagi tovushlarning ko'chishi 2 xil tarzda amalga oshadi. Birinchidan, tarkibli interval tovushlaridan birortasining, masalan, pastki tovushining yuqoriga yoki yuqorigi tovushining pastga, ikki oktavaga ko'chishi hamda ikkinchidan, tarkibli

interval har ikkala tovushining qarama-qarshi tomonga bir oktavaga ko'chishida namoyon bo'ladi.

kat.10   kich.6   sof 12   sof 4   kich.13   kat.3

Tarkibli intervallarga misollar:

Ohangdosh (konsonans) va noohangdosh (dissonans) intervallar

Zamonaviy musiqada har qanday diatonik shakldagi garmonik intervallar ohangdosh yoki noohangdosh intervallarga bo'linadi.

Musiqada ohangdoshlik (*konsonans*) deb bir-biri bilan uyg'unlashgan, ohangdosh bo'lib eshitilgan tovushlar yangrashi, yig'indisiga aytiladi.

Noohangdoshlik (*dissonans*) deb bir-biri bilan uyg'unlashmagan, keskin eshitiladigan tovushlarga aytiladi.

Ohangdosh intervallarga quyidagilar kiradi:

a)	sof prima	Eng mukammal ohangdoshlar
	sof oktava	
b)	sof kvarta	Mukammal ohangdoshlar
	sof kvinta	
v)	kichik tertsiya	Nomukammal ohangdoshlar
	katta tertsiya	
	kichik seksta	
	katta seksta	

Noohangdosh intervallarga quyidagilar kiradi:

kichik sekunda

orttirilgan kvarta

katta sekunda

kamaytirilgan kvinta

kichik septima

katta septima

Intervallar aylanishida ohangdosh intervallar – ohangdosh intervallarga, noohangdosh intervallar esa noohangdosh intervallarga aylanadi.

Xulosa.

Intervallarning aylanishi, interval asosi yoki pastki tovushini bir oktava yuqoriga ko'chirish, interval cho'qqisini yoki yuqori tovushini bir oktava pastga ko'chirish, bir-biriga aylanadigan intervallar sifat miqdorining hajmi olti tonga teng bo'ladi.

Orttirilgan va kamaytirilgan, xromatik intervallar, intervallarning engarmonik tengligi, diatonik interval, intervalning yuqori pog'ona (cho'qqisi), pastki pog'ona (asosi), engarmonik teng intervallar, ikki marta orttirilgan va pasaytirish natijasida ikki marta kamaytirilgan intervallar.

Oddiy intervallar, diatonik intervallar, melodik interval, garmonik interval, interval asosi, interval cho'qqisi, intervallarning son miqdori, intervallarning sifat miqdori, prima, sekunda, tertsiya, kvarta, kvinta, seksta, septima, oktava, kichik, katta, sof, orttirilgan, kamaytirilgan intervallar, asosiy yoki diatonik intervallar.

Sur'at, temp, musiqa ijrosida tovushlar harakati tezligi, vazmin, o'rtacha va tez sur'atlar, harakat yo'nalmasini aniqlovchi qo'shimcha iboralar, sekin-asta tezlatish va susaytirish belgilari, harakatni dastlabki sur'atiga qaytarish belgilari, Mel'tsel' metronomi.

Sinkopa, vokal musiqada turkumlanish, urg'u orqali izchillik o'zgarishi, takt aro sinkopalar, takt ichidagi sinkopalar.

O'zgaruvchan o'lchovlar, metr, o'lchov, o'lchovning tekis almashishi, o'lchovning notekis almashishi, polimetriya.

Aralash metr va o'lchovlar, cho'zimlarning turkumlanishi, aralash metrlar, aralash o'lchovlar, taktning kuchli va nisbatan kuchli hissalar.

Murakkab metrlar, murakkab o'lchovlar, murakkab o'lchovli taktlarda cho'zimlarning turkumlanishi, kuchli hissa, nisbatan kuchli hissa, murakkab o'lchovlarda turkumlash.

Musiqa bezaklari, forshlag, mordent, gruppetto, trel', nola, molish, qisqa forshlag, uzun forshlag, legato, liga, stakkato, portamento, glissando, arpedjiato. Kuy, modulyatsiya, og'ishma, kuyning tarkiblarga bo'linishi, tuzilma, tsezura, davriya, jumla, to'liq o'rnashgan va o'rnashmagan kadentsiya, yarim kadentsiya, yago tonallik, modulyatsiyali davriya, ibora, motiv.

Tonalliklarni aniqlash usullari, transpozitsiya, kuyning tuzilishi, boshlanishi va tugash bosqichi, uning tonikasi va uchtovushligini belgilovchi asosiy hamda

tayanch tovushlar, oxirgi akkord xususiyatlari, kalit oldi belgilari, boshlanish va tugash tovushlari, asarni ijro etib yoki ijroni tinglab tonallikni aniqlash.

Xromatik gamma, yarim tonlik, asosiy pog'onalar, yuqoriga tomon harakat, pastga tomon harakat qilish.

Xalq musiqasining yetti pog'onali diatonik lادلari, pentatonika, ioniy, doriy, frigiyy, lidiy, miksolidiy, eoliy, gipofrigiyy yoki lokriyy lادلari, pentatonika lادلari.

Garmonik major va garmonik minor tonalliklarining intervallari, turg'un va noturg'un intervallar, xarakterli intervallar, turg'un interval, intervalning echilishi.

Akkordlar engarmonizmi, engarmonik akkordlar tengligining ikki turi, akkordlarning musiqada qo'llanishi.

Yetakchi septakkord va aylanmalari, ikkinchi pog'ona septakkordi, kichik yetakchi septakkord, kamaytirilgan yetakchi septakkord, ikkinchi bosqich septakkordi.

Septakkord, dominantseptakkord va uning aylanmalari, kvintsektakkord, tertskvartakkord, sekundakkord, nohangdosh akkord, to'liq bo'lmagan tonika uchtovushligi.

Yondosh pog'onalar, major va minorning yondosh uchtovushliklari, tabiiy va garmonik major va minor pog'onalaridan tuzilgan uchtovushliklar, yondosh uchtovushlik.

Major va minorning asosiy uchtovushliklari, tonika uchtovushligi, subdominanta uchtovushligi, dominanta uchtovushligi, T, S, D belgilari.

Akkordlar, uchtovushliklar, uchtovushliklarning aylanishi, ohangdosh intervallar, nohangdosh intervallar, akkordning asosiy ko'rinishi, prima, tertsiya, kvinta, uchtovushlik aylanmasi, sektakkord, kvartsektakkord, major sektakkordi, minor sektakkordi.

Nomdosh tonalliklar, 3, 6 va 7 – pog'onalar, orttirilgan sekunda.

Minor ladi, tabiiy minor gammasi, moll, kichik tertsiya, katta tertsiya, sof kvinta intervali.

Garmonik major, melodik major, VI pog'onasi pasaytirilgan major ladi, orttirilgan sekundaning hosil bo'lishi.

Tonallik, diyezli va bemolli major tonalliklari, kvinta davrasi, major tonalliklari engarmonizmi, yettita diyezli va yettita bemolli tonalliklar, kalit yonida yoziladigan belgilar, engarmonik teng tonalliklar, kvinta davrasi.

Major ladi, tabiiy major gammasi, tonika uchtovushligi, lad tovushqatori yoki gamma, pog'onalar, medianta, submedianta, dominanta, subdominanta, asosiy pog'onalar, yondosh pog'onalar.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. *Azimova O.N.* Garmoniya. Nazariy kurs. T., 2000.
2. *Akbarov I.A.* Musiqa lug'ati. Maxsus muharrir T.B.G'ofurbekov. 2- nashri. T., 1997.
3. *Alekseev B.* Zadachi po garmonii. M., 1982.
4. *Faxromeev V.A.* Musiqaning elementar nazariyasi. T., 1983.
5. *Dubovskiy I, Evseev S, Sposobin I, Sokolov* «Garmoniya darsligi». T., 1987 Kurs teorii muziki. Muharrir A.I.Ostrovskiy. L., 1978.
6. *Zelinskiy V.* Kurs garmonii v zadachax. M., 1971.
7. *Krasinskaya L., Utkin V.* Elementarnaya teoriya muziki. M., 1983.
8. *Mojjevelov B.* Melodii dlya garmonizatsii. L., 1982.
9. Muzikalniy ensiklopedicheskiy slovar. Bosh muharrir *G.A.Keldish*. M., 1990.
10. *Mutli. A.* Sbornik zadach po garmonii. M., 1986
11. *Myasoedov A.* Uchebnik garmonii M., 1980
12. Osnovi teoreticheskogo muzikoznaniya. Muharrir *M.I.Roytershteyn*. M., 2003.
13. *Ostrovskiy L.A.* Metodika teorii muziki i solfedjio. L., 1970.
14. *Parsegova. A.P.* Muzikalnaya forma. T., 2007.
15. *Raximov Q.* Musiqaning elementar nazariyasi. Ma'lumotnoma. T., 2007.
16. *Skrebkova O., Skrebkov S.* Xrestomatiya po garmonicheskomu analizu. M., 1978.
17. *Sposobin I.V.* Elementarnaya teoriya muziki. M., 1985.
18. *Sposobin I.V.* Musiqa shakli. T. 1985.
19. *Tyulin Yu.N.* Uchebnik garmonii. M., 1988.